

# Józefcki, Jan

---

## Dwa dokumenty z historii Żydów w Mszczonowie (1778-1790)

---

Rocznik Mazowiecki 11, 171-176

---

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

# MISCELLANEA

Jan Józefcki

## Dwa dokumenty z historii Żydów w Mszczonowie (1778-1790)

Trudno jest pisać o dziejach Mszczonowa w czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej, ponieważ nie zachowały się księgi miejskie, a Mszczonów, będący w ciągłych dzierżawach, z reguły był pomijany w opisach większości lustracji dóbr królewskich. Z tych też względów ustalenie, od kiedy w Mszczonowie zamieszkali Żydzi, następuje niemałych trudności. Nie wspomina nic o osadnictwie Żydów jedyna pełna lustracja Mszczonowa z 1661 r.<sup>1</sup> Można więc przyjąć, że do tego roku Żydzi w tym mieście nie zamieszkiwali.

P. Fijałkowski, zajmujący się badaniem osadnictwa żydowskiego w woj. rawskim, wymienia Żydów w Mszczonowie dopiero w 1765 r.<sup>2</sup> Kahał mszczonowski liczył wtedy 268 osób<sup>3</sup>, a liczba ta wskazuje, że musiał istnieć przynajmniej od kilkudziesięciu lat. Potwierdza to zresztą zapis z 1778 r. we wstępie do porozumienia między chrześcijanami a Żydami z Mszczonowa<sup>4</sup>.

Ponieważ liczba 268 osób narodowości żydowskiej w 1765 r. odnosi się do Mszczonowa i okolicznych wsi, trudno jest określić, ilu Żydów mieszkało wtedy w samym mieście i jaki stanowili odsetek ogółu mieszkańców, tym bardziej, że nie znamy również liczby całej populacji Mszczonowa. S. Pazyra podawał, że Mszczonów w 1777 r. liczył 516 mieszkańców<sup>5</sup>, jednak były to dane szacunkowe, wyliczone na podstawie liczby domów, i wydają się być mocno zaniżone.

Ponieważ Mszczonów po II rozbiorze Polski nie został zajęty przez Prusy, nie objęła tego miasta ankieta z 1793 r. i danymi dotyczącymi liczby ludności dysponujemy dopiero z 1798 r. Miasto liczyło wtedy 1215 mieszkańców, wśród których 520 osób było narodowości żydowskiej<sup>6</sup>, co stanowiło 42,8% ogółu mieszkańców.

<sup>1</sup> *Lustracje województwa rawskiego XVII w.*, Warszawa 1965, ss. 166-169.

<sup>2</sup> P. Fijałkowski, *Początki i rozwój osadnictwa żydowskiego w województwach rawskim i łęczyckim*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1989, nr 4 (152), s. 12.

<sup>3</sup> *Liczba głów żydowskich w Koronie z 1765*, Archiwum Komisji Historycznej, 1898, t. VIII, s. 21.

<sup>4</sup> AGAD, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2109.

<sup>5</sup> S. Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX wieku*, Lwów 1939, s. 299.

Miasto Mszczonów, mimo że od XV w. było siedzibą powiatu, w połowie XVIII w. w wyniku wojen i klęsk żywiołowych doszło do tak katastrofalnego stanu, że miało trudności z płaceniem podatków i nie mogło sprostać powinnościom feudalnym. Wtedy też ogół mieszkańców wyznań chrześcijańskich postanowił przyjąć do obywatelstwa miejskiego zamieszkałych w Mszczonowie Żydów i dopuścić ich do praw miejskich w zamian za ich partycypację w obowiązkach i ciężarach, jakie ponosili mieszczenie. 14 XII 1778 r. spisano odpowiednie porozumienie, na mocy którego przyznano Żydom prawa obywatelskie Mszczonowa, z dwoma jednak ograniczeniami. Ograniczono im teren, na którym mogli zamieszkiwać, oraz zabroniono produkcji i propinacji alkoholu<sup>7</sup>.

Postanowienia te (aneks, Dokument nr 1) wprowadziły zarzewie przyszłych konfliktów. W czasie lustracji miasta Mszczonowa w 1789 r. (a więc w 11 lat po podpisaniu porozumienia) mieszczenie wyznań chrześcijańskich przedstawiło lustratorom skargę na starostę mszczonowskiego, w której zarzucono mu m.in., że wprowadził monopol na handel skórą i wydzierżawił go jednemu z Żydów, co było niezgodne z przywilejem szewców<sup>8</sup>. W odpowiedzi starosta stwierdzał m.in., że wbrew porozumieniu z 1778 r. mieszczenie chrześcijańskie pozwalało Żydom na warzenie piwa w browarach miejskich, natomiast Żydom mieszkającym w jurydyce starościńskiej zabraniają prowadzenia wolnego handlu w mieście<sup>9</sup>.

Chociaż jednak skarga mieszczań na starostę została podpisana solidarnie przez chrześcijan i Żydów (którzy zastrzeżli sobie tylko, że nie popierają punktu dotyczącego monopolu skórzanego), to już w lipcu następnego roku Żydzi skierowali do króla skargę na magistrat miasta Mszczonowa.

W tej sprawie król 31 VII 1790 r. wydał reskrypt, którym powołał komisję dla rozstrzygnięcia zarzutów, z których dwa najważniejsze dotyczyły stawiania Żydom przeszkód w prowadzeniu wolnego handlu przez mszczonowskie cechy oraz nakładania przez magistrat na ludność żydowską dodatkowych i częstych danin oraz składek bez wiedzy ogółu miasta i rachunków z zebranych prowentów. Na zakończenie swych prac komisja miała przedstawić wnioski<sup>10</sup> (aneks, Dokument nr 2). W Księgach Kanclerskich nie zachowały się zapisy, w jaki sposób sprawa powyższa została ostatecznie zakończona. Poniższe dwa dokumenty pozwalają jednak na stwierdzenie, że droga Żydów do praw obywatelskich w miastach była długa i trudna.

<sup>6</sup> AGAD, Generalne Direktorium Südpreussen. Dz. V, Verschiedene Statistische Nachrichten des Kammerdepartament Warschau, sygn. 132, k. 72.

<sup>7</sup> AGAD, Zb. dok. pap., sygn. 2109.

<sup>8</sup> *Lustracje województwa rawskiego 1789 r.*, Warszawa 1971, ss. 173-174.

<sup>9</sup> *Ibidem*, ss. 175-176.

<sup>10</sup> AGAD, Księgi Kanclerskie, sygn. 95, k. 568-571.

## ANEKS

## Dokument nr 1

1778 r. Sochaczew, 14 grudnia. Porozumienie pomiędzy kahałem żydowskim, a chrześcijańskimi mieszkańcami miasta Mszczonowa.

Oryg.: nie znany.

Kopia: 1. AGAD, Zb. dok. pap., sygn. 2109;

2. AGAD, KWM-WA, sygn. 4301, k. 255-25.8

Actum in Castro Sochaczoviensi die decima octava mensis decembris anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo ostavo. Ad officium, actaque praesentia Castrensia capitanealia Sochaczoviensia personaliter venientes infideles iudaei Ianes Siaprowiec et Icek Aronowicz, incola civitatis Mszczonow, eidem officio et actis eius nomine cuius interest complanationem certam, in papyro signata unius argenti assis, obtuleran et ad ingrossandum porexerum de tenore tali:

Między sławetnym Magistratem, to jest Burmistrzem, Landwójtem, Ławnikami i całą Radą oraz pospółstwem miasta Jego Królewskiej Mości Mszczonowa, zjednej, a Starozakonnymi, Rabinem, Starszemi Kahalnemi i całym pospółstwem Kahału Żydów miasta tegoż Mszczonowa z drugiej strony, stawa takowe na zawsze trwać mające, a w niczem nie odmienne postanowienie, czyli raczej kompakt w ten niżej opisany sposób: A naprzód sławetny Magistrat ze swoją Radą, Ławnikami i pospółstwem widząc znaczne Żydów do miasta Mszczonowa zgromadzenie i onych przystojne już wielkim kosztem w temże Mszczonowie zabudowanie oraz od lat kilkudziesięciu zamieszkanie i handlów różnych, za pozwoleniem dworu i opłatami jemu dotąd praktykowanymi znaczne prowadzenie, a nie mając w mieście temże obywatelów chrześcijan do handlu teraz prowadzenia sposobnych i do zabudowania tak wiele obszernych pustych placów w stanie będących, a ciężkości w opłacaniu publicznych podatków, dla zubożenia stanu katolików doznając, jednomyślnie z sobą naradziwszy się, aby tychże Żydów possessye w mieście Mszczonowie mających, za obywatelów miasta naszego Mszczonowa uznać i onych do praw i swobód, sobie przywilejami od Najjaśniejszych Królów Polskich pozwolonych i do juryzdykcyi swojej miejskiej, w następujących kondycjach przypuścić umyślili i postanowili:

1. Iż tymże Żydom wolno będzie zarówno z katolikami mieszczanami, wszystkimi towarami tak zagranicznymi jako i krajowymi handlować tudzież i wszelkie comestibilia sprzedawać.

2. Wolno będzie tymże Żydom domy w Rynku w dwóch połaciach tylko, to jest w jednej, jak dom wójtowski stoi, a ta połać, aby i w ulicach tak Warszawskiej, jako i Wiskickiej prosto wychodziła, w drugiej jak kamieniczka Szyrowska stoi, po ulicę od kościoła farnego, do kościoła Świętego Wawrzeńca idącą, mieć i budować.

3. Trzech domów (w połaci od kościoła farnego, do kościoła Świętego Wawrzeńca idącej) żydowskich w rynku będących, skupienie katolicy sobie oraz aby więcej Żydzi na tej połaci nie budowali się, ostrzegają.

4. Aby ciż Żydzi nie do inszej jurydykcyi, gdy sprawa między katolikiem a Żydem przyjdzie, niżeli tylko do miejscowej, to jest burmistrzowskiej miasta Mszczonowa, salva appellatione do Sądów Zadwornych Jego Królewskiej Mości, między zaś samemi, między sobą Żydami do Rabina i starszych, których co rok z między siebie obierać powinni, sprawa do rozsądzenia należeć będzie, a to z appellacją ubi de iure venerit.

5. Ostrzega sobie miasto to jest katolicy, aby Żydzi do żadnej propinacji wszelkich likworów nie należeli, ani się w nie wdzerali, chyba by zaarendowawszy od mieszczan, opłacając z niej nie komu innemu tylko miastu na potrzeby publiczne.

6. Podatki wszelkie, extraordynaryjne expensa, a osobliwie na utrzymanie w całości praw miasta Mszczonowa zarówno ciż Żydzi składać będą.

7. Owies sepowy według possessyi swoich w mieście Mszczonowie mianych ciż Żydzi zarówno z katolikami, według rejestru wydawać lub opłacać mają.

8. Stróżów nocnych dla bezpieczeństwa od ognia, ciż Żydzi utrzymywać i opłacać będą.

9. Utrzymując ochędóstwo w mieście, każdy Żyd w swój dom prosto, aby błota z bruków, tak przed domem przez siebie, jako przez miasta w rynku wybrukowanych każdy swoim kosztem skrzybali na kupy i one z rynku wywozili, miasto ostrzega.

10. Kominny murowane aby w każdym domu w rynku żydowskim były, starać się Żydzi o to będą, tudzież tych kominów przynajmniej raz na tydzień wycieranie aby następowało przez czleka od Burmistrza na to wyznaczonego, a przez Żydów opłacanego według ugody.

11. Także dla bezpieczeństwa od ognia studnia jest potrzebna w rynku, więc dla jej wyrobienia Żydzi przyłożyć się mają i tę utrzymywać równym expensem z miastem powinni na zawsze będą.

Które to postanowienia w wyżej opisanych punktach nastąpione, jako strony obydwie we wszystkim strzypać obowięzują się, tak w przypadku nie dotrzymania, forum Sądów Zadwornych Jego Królewskiej Mości, Assessoryi Koronnej, do odpowiedzenia sobie i swoim sukcesorom za poprzedzającym mandatem stronie sprzeciwiające się, wydać do tychże sądów mającym, naznaczają, oraz to postanowienie w księgi miejskie Mszczonowskie sposobem oblaty podane będą. Które dla lepszej wiary, wagi i waloru, rękami podpisują. Działo się w mieście Jego Królewskiej Mości Mszczonowie dnia czternastego miesiąca grudnia r. Pańskiego tysięcznego, siedemsetnego, siedemdziesiątego ósmego. Jan Czarnecki lanwójt J. K. Mci manu propia, Jakub Zieliński Burmistrz miasta Mszczonowa manu propia.

## Dokument nr 2

1790 r. Warszawa, 31 lipca. Król Polski Stanisław August powołuje komisję dla rozpatrzenia skargi Żydów mszczonowskich.

Oryg.: nie znany

Kopia: AGAD, KK, sygn. 95, k. 568-571

Reskrypt na kommissyą do rozsądzenia sprawy między kahałem Żydów Mszczonowskich a miastem Mszczonowem zachodzącej.

Stanisław August z Bożej etc. Urodzonym Franciszkowi Leszczyńskiemu staroście rawskiemu, Józefowi Dłużewskiemu podczaszemu mszczonowskiemu, Janowi Nepomucenowi Magnuszewskiemu podsędkowi, Antoniemu Sławińskiemu pisarzowi ziemskiemu sochaczewskiemu, Maciejowi Chądzyńskiemu skarbnikowi mszczonowskiemu, Antoniemu Rogowskiemu pisarzowi grodzkiemu sochaczewskiemu, Karolowi Sulborskiemu burgrabiemu grodzkiemu nurskiemu, Kazimierzowi Plichcie regentowi grodzkiemu sochaczewskiemu wiernie nam miłym łaskę naszą królewską. Urodzeni wiernie nam mili. Przełożono nam jest przez panów rad naszych przy boku naszym będących imieniem kahału Żydów Mszczonowskich, jako iż Żydzi przez komplancyą, między miastem naszym Mszczonowem z jednej, a tymże kahałem Żydów Mszczonowskich z drugiej strony, dnia 14 miesiąca grudnia r. 1778 zawartą, w księgach grodzkich sochaczewskich dnia 18 miesiąca i r. tychże oblatowaną, wolność działania w mieście, handlów wszelkich prowadzenia i innych wolności w teźe komplancyi wyrażonych używania z obowiązkiem przykładania się do podatków publicznych i znoszenia ciężarów miejskich zarówno z mieszczanami katolikami, nadaną i pozwołoną sobie mając; nie tylko w pomienionych handlach, wolnościach i prawach sobie służących od magistratu i cechów mszczonowskich przeszkód doznając, ale nadto częstymi składkami przez magistrat mszczonowski mimo wiedzy całego miasta i starszych kahalnych, na jaką potrzebę stanowionymi uciskani będąc, teź składki bez oddawania z nich jako i z innych prowentów miejskich przez magistrat rachunku czynić, ciężary miejskie bez dokładania się mieszczan katolików znosić są przymuszeni i częstokroć bici, więzieni, processowani i wielorakimi sposobami pokrzywdzeni zostają.

Za czym supplikowano nam jest, abyśmy końcem przyspieszenia sprawiedliwości pokrzywdzonym, zapobieżenia praktykowanym nieprzyzwoitościom rozsądzenia wszelkich skarg, pokrzywdzeń i pretensji, niemniej odebrania rachunków z prowentów miejskich i składek czynionych, kommissyą wyznaczili. Do której suppliki my łaskawie skłoniwszy się, wierności wasze za kommissarzów naszych wyznaczamy, zlecając wiernościom waszym abyście za poprzedzającym obwieszczeniem czterema tygodniami przed terminem zaczęcia, w aktach grodu naszego powiatu zeznać mianami i przypozwaniem kogo interes wymagać będzie, do miasta naszego Mszczonowa zjechali i tam nie oglądając się na niebytność niektórych z pomiędzy siebie, byleby tylko trzech spośród waszych wiernościów znajdowało się, władzę swą kommissarską w miejscu które im się wygodniejszym zdawać będzie zafundowawszy i strony obwieszczone i przypo-

zwane przez siebie przywołać rozkazawszy, na niestawienie się, lub do sądu swego którejkolwiek z tych stron odstąpienie, nawet na wydane lub wydać miane do Sądów Naszych Zadwornych Assessorskich Koronnych mandaty mniej zważając, nade wszystko magistrat mszczonowski do złożenia w sądzie swoim regestrów dochodu miejskiego i składki wszelkie tak od chrześcijan jako i Żydów Mszczonowskich wybrane, tudzież expens na rzecz miasta czynioną obejmujących, pod przysięgą na rzetelne komportowanie tychże regestrów przez osoby dochodami i expensami zawiadujące wykonać mianą, obowiązali, onychże stronie zdającej komunikacją przejrzeni, roztrząsnieli, rozpoznali i pomiarkowali. Kalkulacją z onychże dochodów i składek wszelkich, tudzież expensy na interes tylko i dobro miasta wyłożonej odebrali. Jeżeli kahał Żydów Mszczonowskich przez składki wymagane i znoszenie przez nich ciężarów miejskich bez przykładania się mieszczan chrześcijan był pokrzywdzon dochodzili, bonifikacją pokrzywdzonym od kogo będzie należało, oznaczali. Po tym przez kogo i w czym komplancji czyli paktom między miastem Mszczonowem, a kahałem Żydów Mszczonowskich zawartym zadość się nie stało, wybadali się, a doszedłszy, kary na sprzeciwiających się wskazali, skargi, pokrzywdzenia i pretensje wszelkie w manifestach i terminach do sądów naszych wydanych, a na przyszły termin kommissyi wydać mianych wyrażone i aż do skończenia dzieła swego kommissarskiego zachodzące i wynikię, tak przez kahał Żydów Mszczonowskich i partykularnych Żydów do miasta i w szczególności do mieszczan mszczonowskich, jako i wzajem miasta i mieszczan do kahału i partykularnych Żydów Mszczonowskich formowane, przez siebie przyjąwszy, też skargi i pretensje rozpoznali, roztrząsali, rozsądzili, jeżeli te zgodne z prawem być się okażą, utwierdzili, niezgodne uchylili, satysfakcją iaka komu i od kogo okaże się, oznaczyli, kary na kogo i za co wypadać będą wskazali, rygory przyłączyli, zgoła całą tę sprawę i wszelkie kategorie pod sąd swój wprowadzone być mające, nic nietkniętego i nierezelowanego nie zostawując za poprzedzającymi nawet, gdzie trzeba będzie inkwizycjami z świadków wiaragodnych, wyłączeniu prawnemu nie podległych, wynieść mianemi finalnie (od samej tylko zupełnie ostatecznej sentencji swej stronie uciążonej się być pretendującej, do Sądów Naszych Assessorskich Kor. dopuszczając appellacyi) podług prawa, dowodów i sprawiedliwości, a to koniecznie r. terażniejszego, nie czyniąc limit, korogacji, ani odwołania, rozsądzili i załatwili, lub jeżeli strony pogodzić będą mogli, pogodzili. Dzieło swoje otworzysto, ikwizycye zaś w zapieczętowanych rotulach stronom wydali. Macie to wierności wasze uczynić dla łaski naszej królewskie i powinności urzędów swoich.

Dla pewności czego list niniejszy ręką naszą podpisawszy, pieczęcią koronną stwierdzić rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXXI miesiąca lipca r. Pańskiego MDCCXC, panowania naszego XXVI r.

Stanisław August Król